

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

О. С. Калмикова

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В БОРОТЬБІ З ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі, яка залишається актуальною для багатьох країн, – подоланню дискримінації. У сучасному світі це негативне явище набуває нових форм, попри значні зусилля держав, спрямовані на протидію йому. У статті розглянуто питання боротьби з расизмом та іншими видами дискримінації. Проаналізовано низку міжнародних документів, пов'язаних із цим негативним явищем.

Ключові слова: расизм, права людини, дискримінація, релігійна нетерпимість, правові засоби боротьби з дискримінацією, ООН.

Постановка проблеми. Загальна заборона дискримінації має велике значення, оскільки виражає загальний осуд необґрунтованих відмінностей у поводженні за будь-якими ознаками. Проте така загальна заборона є явно недостатньою для боротьби з окремими видами дискримінації, які вимагають вжиття специфічних заходів. У статті будуть розглянуті найбільш укорінені види дискримінації та дії міжнародної спільноти щодо їх ліквідації.

Актуальність обраної теми обумовлена низкою чинників. Незважаючи на те, що в сучасному міжнародному праві склався і затвердився принцип поваги до прав і свобод особистості, випадки різноманітних форм дискримінації відбуваються навіть у найрозвиненіших демократичних суспільствах.

Мета статті – розглянути питання боротьби з расизмом та іншими видами дискримінації, проаналізувати міжнародні документи, пов'язані із цим негативним явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дискримінації в різний час приділяли увагу такі вчені, як А.Х. Абашидзе, С.А. Авакьян, В.А. Карташкін, Е.В. Клинова, П.П. Лукін, Ю.А. Решетов, Т.Ф. Таирова, А.Н. Талалаева, О.И. Тиунов, Р.А. Тузмухамедов. Серед українських авторів окремі аспекти забезпечення принципу рівності, а також заборону дискримінації висвітлювали у своїх роботах М.В. Буроменьський,

В.Г. Буткевич, Л.Г. Заблоцька, С.В. Ісакович, П.О. Недбайло, І.В. Ніколайко, П.М. Рабінович.

Виклад основного матеріалу. Проблема расизму є однією з найактуальніших, особливо для суспільств країн Східної Європи. Внаслідок різних причин, які для кожної країни цього регіону індивідуальні, вона стоїть у цих країнах досить гостро. Це пов'язано з наявністю в цих суспільствах певних забобонів, прогалин у вихованні молодого покоління, з відсутністю політичної волі до боротьби з расизмом. У багатьох країнах колишнього радянського блоку є великі проблеми з ідеологією: населення цих країн не знає, яких поглядів краще дотримуватися, за що і з ким боротися. Усе це приводить до появи громадських організацій і партій, які сповідують расизм і втягують у свою «боротьбу зі світовим злом» населення країн. Ці явища спонукають уряди держав і міжнародну спільноту до пошуку механізмів протидії.

Слід також зазначити, що расова дискримінація є одним із найбільш серйозних порушень прав людини, заснованих на приналежності громадян до тієї чи іншої людської раси. Протягом останніх декількох століть вона існувала в таких формах, як колоніалізм, рабство, работоргівля, нацизм, сегрегація, апартеїд. Ці ганебні сторінки людської історії виправдовувалися міфічними расистськими та біологічними теоріями, заснованими на принципах расової пе-

реваги й ненависті, згідно з якими окремі групи людей відрізняються фізичними та розумовими здібностями. Декларація ЮНЕСКО про раси та расові забобони від 27 листопада 1978 визнала ці теорії науково неспроможними та вказала, що соціально-економічна нерівність різних груп людей є наслідком минулого дискримінаційної практики, історичних, географічних або економічних чинників.

В історичних умовах боротьби колоніальних країн і народів за свою незалежність, існування апартеїду та сегрегації була ухвалена Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року – головний міжнародний інструмент, спрямований на ліквідацію расизму, расової дискримінації та пов'язаної з ними нетерпимості. Одна з особливостей Конвенції полягає в тому, що вона поширила свій захист не тільки на расові групи, але й на національні та етнічні меншини, визначивши расову дискримінацію як відмінності в поводженні, засновані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження.

Цей міжнародний договір містить комплекс важливих заходів щодо боротьби з дискримінацією: заборона дискримінації, перегляд законодавства, позитивні дії, ефективний захист і справедлива компенсація жертвам дискримінації; а пропаганда нетерпимості та підбурювання до дискримінації карається згідно із законом. Конвенція стала першим міжнародним документом ООН, відповідно до якого був заснований міжнародний орган для контролю за дотриманням державами зобов'язань за договором – Комітет з ліквідації расової дискримінації.

За кількістю держав, які ратифікували Конвенцію, вона посідає одне з провідних місць серед усіх документів у сфері прав людини (зараз документ не ратифікували лише 25 держав, серед яких Ангола, Джибуті, КНДР, Малайзія, Сінгапур). Проте серйозною проблемою залишаються застереження до Конвенції, несумісні з нею, бо фактично вони заохочують практику, що суперечить Конвенції. Можна погодитися з Ю.А. Решетовим, що «після приєднання до цих договорів із серйозними застереженнями держави, скоріше за все, будучи формально учасниками відповідних процедур, будуть, як і раніше, завдавати шкоди режиму ефективного здійснення цих документів» [1, с. 94]. На наш погляд, проблема застережень посилюється складністю процедури визнання їх несумісними

із цілями та завданнями Конвенції, яка вимагає, щоб дві третини держав-учасниць заперечували проти застереження (ст. 20).

Необхідно відзначити, що широке поширення расової дискримінації по всьому світу викликало необхідність проголошення ООН трьох десятиліть дій з боротьби проти расизму та расової дискримінації, у ході яких були досягнуті певні позитивні результати. Проте расизм і расова дискримінація продовжують існувати. У 2001 р. у країні, яка пережила апартеїд (у Південній Африці, м. Дурбан), пройшла Всесвітня конференція з боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості, на якій було підкреслено, що сучасний расизм трансформувався і приносить страждання мільйонам людей. Підсумком роботи конференції стало прийняття Декларації та Програми дій – документів, що хоча і мають більше політичний, ніж правовий характер, проте містять важливі положення, що розкривають масштабність дискримінації та заходи боротьби з нею.

Одним із найважливіших факторів, які сприяють швидкому поширенню ідей нетерпимості, є досягнення нових інформаційних технологій. На думку автора, назріла гостра необхідність вжиття термінових заходів у сфері міжнародного права, спрямованих на захист від пропаганди расизму та ненависті за допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи Інтернет. Боротьбу з розпалюванням расової ворожнечі в Інтернеті повинні вести не тільки окремі держави, а й вся міжнародна спільнота. На Семінарі експертів про роль Інтернету в контексті положень Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Женева, 10–14 листопада 1997 року) було висловлено пропозицію про необхідність розроблення керівних принципів використання Інтернету та кодексу поведінки для користувачів і постачальників мережевих послуг [2].

Сучасний расизм проявляється також у розмиванні расових і релігійних кордонів. Релігійні меншини піддаються обмеженням у вираженні їхньої релігійної приналежності або переконань, про що свідчать руйнування культових місць тибетських буддистів і висилання тибетських ченців із монастирів Китаю, закриття культових споруд релігійних меншин в Еритреї, загрози закриття молитовних будинків баптистів в Республіці Молдові та протестантських

громад у Туреччині, смертні вироки членам громади ісмаїлітів у Саудівській Аравії [3].

У 1962 році Генеральна Асамблея ООН просила розробити міжнародну Конвенцію про ліквідацію всіх видів релігійної нетерпимості [4]. Однак замість юридично обов'язкового договору була ухвалена Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань від 25 листопада 1981 р., яка проголосила право на свободу думки, совісті та релігії, визначила його зміст, заборонила дискримінацію на основі релігії або переконань, сформулювала особливі права дітей щодо релігії. Контроль за дотриманням Декларації було покладено на Спеціального доповідача з питань про свободу релігії або переконань, пост якого був заснований Комісією ООН із прав людини в 1986 році. Автор вважає, що для ефективної боротьби з дискримінацією релігійних меншин необхідний юридично обов'язковий міжнародний документ.

Слід зазначити, що велике значення для боротьби з расовою дискримінацією має діяльність регіональних організацій. Так, у межах Ради Європи (далі – РЄ), наприклад, діє Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, яка дає загальнополітичні рекомендації урядам держав – членів РЄ [5, с. 21].

Поглиблення проблеми націоналізму, а на цьому ґрунті й зневаги до меншин, ксенофобії та расизму вимагало створення спеціального органу, який би міг забезпечувати превентивний захист у контексті цих питань. Так, у межах ОБСЄ у 1992 р. було створено інститут Верховного комісара з питань національних меншин для того, щоб займатися ідентифікацією та вирішенням конфліктів меншин на ранніх стадіях, а в межах Європейського Союзу в 1997 р. – Європейський моніторинговий центр із питань расизму та ксенофобії, який збирає та опрацьовує відповідну інформацію з метою створення інформаційної мережі для допомоги державам-членам. У Раді Європи таким спеціалізованим органом стала саме Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (далі – ЄКРН), заснована в 1994 р.

Насамперед відзначимо, що з моменту створення перед ЄКРН були поставлені такі завдання: боротьба проти расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості в Європі; аналіз ефективності законодавства, політики та інших заходів держав – членів Ради Європи з точки зору подолання расизму, ксенофобії, антисемі-

тизму та нетерпимості; пропонування заходів на місцевому, національному та європейському рівнях; розроблення загальнополітичних рекомендацій державам-членам; аналіз міжнародних правових інструментів із метою їх можливо-го посилення.

А в межах Європейського Союзу був ухвалений прогресивний документ – Директива Ради ЄС «Про забезпечення виконання принципу рівності людей незалежно від расової чи етнічної приналежності» № 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р. [6]. Документ цікавий тим, що він заборонив як пряму, так і непряму дискримінацію в державному та приватному секторах, спростив процес доведення факту дискримінації, допустивши використання будь-яких доказів аж до статистичних даних, поклав тягар доведення на відповідача, зобов'язав держави заснувати спеціальні органи сприяння просуванню рівності та представляти свої звіти Комісії. Взявши до уваги досвід Європейського Союзу, на Регіональному семінарі експертів країн Латинської Америки та Карибського басейну з питань про виконання Програми дій, прийнятої в Дурбані (Мехіко, липень 2002 р.), було висловлено думку про необхідність ухвалення міжамериканської конвенції проти расизму та дискримінації [7].

З расовою дискримінацією тісно пов'язана дискримінація представників меншин, що відрізняються від більшості населення расовими, етнічними, національними, релігійними, мовними та іншими особливостями. Майже у всіх країнах світу існують національні, етнічні, мовні та релігійні меншини. Багато порушень громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав відбуваються в зв'язку з дискримінацією, расизмом і соціальною ізоляцією за ознакою етнічної, релігійної, національної або расової приналежності жертв.

Права меншин перебувають на порядку денному ООН вже понад 60 років. Ще в 1948 році Генеральна Асамблея заявила про те, що ООН не може залишатися байдужою до долі меншин. Відповідно до Підсумкового документу Всесвітнього саміту 2005 року «заохочення і захист прав людей, які належать до національних, етнічних, релігійних та мовних меншин, сприяють політичній і соціальній стабільності та миру і збільшують культурне розмаїття та спадщину суспільства».

Заборона дискримінації щодо цієї групи регулюється на універсальному рівні статтею 27 Міжнародного пакту про громадянські та полі-

тичні права 1966 р. і Декларацією про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, ухваленою резолюцією № 347/135 Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1992 р. Особливістю Декларації є те, що вона значну увагу приділяє праву меншин на розвиток своєї самобутності, у т. ч. шляхом вжиття державами спеціальних заходів, які сприятимуть розвитку меншинами своєї культури, мови, релігії, традицій і звичаїв, навчанню рідною мовою, отриманню знань, необхідних для життя в суспільстві загалом. Хоча Декларація є документом керівного характеру, що не має обов'язкової юридичної сили, у ній відображено сучасне розуміння шляхів вирішення проблеми меншин.

Розпад СФРЮ, а потім і СРСР, що спричинило загострення конфліктів на національному ґрунті, зумовили ухвалення трьох регіональних міжнародних угод, що стосуються меншин: Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 5 листопада 1992 р.), Конвенції про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (Москва, 21 жовтня 1994 р.), Рамкової конвенції про захист національних меншин (Страсбург, 1 лютого 1995 р.) [8, с. 238]. За останні роки збільшилася кількість двосторонніх договорів, що регулюють питання меншин, головним чином між державами Центральної та Східної Європи.

Особливість дискримінації щодо меншин полягає в тому, що вона може здійснюватися двома шляхами: по-перше, обмеженням у користуванні основними правами людини, а по-друге, перешкоджанням зберігати свою самобутність, культуру, традиції.

Порушення основних прав людини можуть бути найрізноманітнішими: від дискримінації у сфері зайнятості, забезпечення житлом, доступу до власності до загрози особистої безпеки. У європейських країнах, наприклад, жертвами дискримінації майже у всіх сферах суспільного життя стають цигани. Стигматизація циган пов'язується передусім з їхнім способом життя та традиціями. Вони піддаються дискримінації у сфері правосуддя, їм частіше призначаються суворі вироки, акти насильства щодо них майже не розслідуються. Однак ефективність антидискримінаційного законодавства багато в чому залежить від неупередженості правоохоронних органів, які повинні бути вільними від будь-яких забобонів. Для боротьби зі стійкими упередженнями щодо цієї групи людей повинні вживатися заходи щодо їх соціальної інтеграції, зокрема за

допомогою програм активної зайнятості, освіти дітей, поліпшення житлових умов. Цьому могли б сприяти спеціальні органи, такі як, наприклад, Робоча група із забезпечення рівності та інтеграції циган, яка діє в Португалії з 1996 р. [9, с. 11].

Дискримінація щодо меншин може виражатися також у перешкоджанні дотримуватися своєї культури, традицій. Одним з основних елементів культури є рідна мова. Заборона її використання є порушенням норм міжнародного права, зокрема статті 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, 1992 року вказується, що особи, які належать до меншин, мають право «використовувати свою мову в приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації в будь-якому вигляді» (ст. 2), а «держави вживають відповідних заходів для того, щоб там, де це можливо, особи, які належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своєю рідною мовою» (п. 3. ст. 4). Дискримінація в користуванні рідною мовою існує, наприклад, у Туреччині, де Конституція 1982 р. визнає існування тільки турецької нації та передбачає: «Жодна мова, заборонена законом, не повинна використовуватися для вираження та поширення своїх поглядів» (ст. 26); «Ніякої іншої мови, крім турецької, не може викладатися в загальноосвітніх установах турецьким громадянам у якості їх рідної мови» (ст. 42). Ці норми фактично дискримінують 10 мільйонів курдів, що проживають в Туреччині (з 65 мільйонів загального населення). У Туреччині забороняється розмовляти в громадських місцях курдською мовою, відкривати курдські школи, видавати газети й вести радіо- і телепередачі цією мовою [10, с. 81]. В Алжирі в 1998 р. був ухвалений закон про повсюдне використання арабської мови, який забороняє використання інших мов, крім арабської, у різних сферах суспільного життя. Загалом норми цього закону спрямовані проти берберської меншини [11].

Однією з серйозних проблем в сучасному міжнародному праві є міжнародна міграція, яка становить 45–50 мільйонів чоловік на рік. Міграція має вимушений або добровільний характер. Внутрішні та міжнародні конфлікти, екологічні та техногенні катастрофи, порушення прав людини породжують масові потоки біженців і вимушених переселенців. Низький матеріальний рівень життя в окремих країнах змушує людей

трудитися в іноземних державах. У результаті з'являється така численна група людей, як негромадяни, чиї права часом порушуються на території держав, які їх приймають.

Уразливість положення та масові порушення прав окремих категорій негромадян викликали необхідність укладання спеціальних міжнародних договорів, спрямованих на їх захист. Так, були ухвалені Конвенція про статус біженців 28 липня 1951 року, Конвенція про статус апатридів 28 вересня 1954 року.

Здається, що найбільш плідне міжнародне співробітництво здійснюється у сфері захисту прав трудящих-мігрантів. Роботодавці, користуючись уразливим становищем іноземних робітників, погіршують їхні умови праці, а той факт, що трудові відносини є переважно приватними, робить дискримінацію латентною. Сьогодні, наприклад, у Європі дискримінація трудящих-мігрантів у сфері зайнятості є повсюдною. Незважаючи на той факт, що вона заборонена законом, вона існує у відкритій чи завуальованій формі й ускладнює конкурування трудящим-мігрантам із національною робочою силою на основі рівності. Негромадяни перебувають на нижчих щаблях в ієрархії ринку праці та мають обмежений доступ до професійної підготовки й до відповідальних посад. Серед них відзначається також більш високий рівень безробіття: у два рази вище, ніж у громадян країни. Трудящі-мігранти мають обмежений доступ до професійно-технічної освіти.

Висновки та пропозиції. Таким чином, завдяки застосуванню міжнародних договорів вдалося досягти значних успіхів: багато людей знайшли права та свободи, дискримінація здебільшого не має відкритий і одіозний характер.

Проте проблема дискримінації досі має гострий характер, і до однієї з причин її збереження можна віднести недоліки в регулюванні боротьби з дискримінацією в самому міжнародному праві: щодо окремих категорій людей відсутні спеціальні норми, спрямовані на захист їх від дискримінації, а щодо інших – існує недосконалість чинних норм.

Список використаної літератури:

1. Решетов Ю. Общая оценка выполнения Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации / Ю. Решетов // Правозащитник. – 1996. – № 4. – С. 94.
2. E/CN.4/2003/19. Здійснення Програми дій для третього Десятиліття дій по боротьбі проти расизму і расової дискримінації (1993–2003 рр.). – С. 4–5.
3. E/CN.4/2003/66. Доповідь, представлена Спеціальним доповідачем з питання про свободу релігії або переконань паном Абдельфаттахом Амором. – С. 30–31.
4. E/CN.4/Sub.2/243. 1964 р. Проект Конвенції про ліквідацію всіх видів релігійної нетерпимості. Записка Генерального Секретаря.
5. E/CN.4/1998/77. Расизм, расова дискримінація, ксенофобія і пов'язана з цим нетерпимість. Доповідь Генерального секретаря. – С. 21.
6. Дискримінація поза законом : зб. документів / відп. ред. А.Я. Капустін. – М. : Юристь, 2003. – С. 360.
7. E/CN.4/2003/18/Add.I. Доповідь Регіонального семінару експертів країн Латинської Америки і Карибського басейну з питання про виконання програми дій, прийнятої в Дурбані: обмін думками з приводу майбутніх дій. (Мехіко, 1–3 липня 2002 р.). – Р. 7.
8. Тузмухамедов Р. Європейська Рамкова конвенція про захист національних меншин (До питання про визначення поняття «національна меншина») / Р. Тузмухамедов // Московський журнал міжнародного права. – 1996. – № 2. – С. 238.
9. E/CN.4/1998/77. Расизм, расова дискримінація, ксенофобія і пов'язана з цим нетерпимість. Доповідь Генерального секретаря. – С. 11.
10. Андреев С. Право націй на самовизначення та сучасні аспекти курдської проблеми / С. Андреев // Права людини на межі століть: Росія і міжнародне право (До 50-річчя Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод). Міжвузівський зб. наукових праць. – Іваново, 2000. – С. 81–82.
11. Доп. № 18 (A/56/18). Доповідь Комітету з ліквідації расової дискримінації. – 58, 59 сесії 2001 року. – П. 10.

Калмыкова А. С. Международное сотрудничество в борьбе с отдельными видами дискриминации

Статья посвящена проблеме, которая остается актуальной для многих стран, – преодолению дискриминации. В современном мире это явление приобретает новые формы, несмотря на значительные усилия государств, направленные против него. В статье рассмотрены вопросы борьбы с расизмом и другими видами дискриминации. Проанализирован ряд международных документов, связанных с этим негативным явлением.

Ключевые слова: расизм, права человека, дискриминация, религиозная нетерпимость, правовые средства борьбы с дискриминацией, ООН.

Kalmykova O. S. International cooperation in combating certain types of discrimination

The article dedicated to the problem, which is important for many countries – overcoming discrimination. In the modern world these phenomena acquire new forms, despite the considerable efforts of states to resist them. The article deals with the fight against racism and other forms of discrimination. Considered a number of international documents related to these negative phenomena.

Key words: racism, human rights, discrimination, religious intolerance, legal means of combating discrimination, UN.